

KO'RIŞIDA NUQSONI BÖLGAN ÖQUVÇILARDA BRAYL YOZUVINI ÖRGATIŞNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Usmonova Azizabonu Obidjon qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Maxsus pedagogika yo'nalishi talabasi

E-mail: usmonovaazizabonu0@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko'rişida nuqsoni bōlgan oquvçilarga Brayl yozuvini o'rgatishning pedagogik xususiyatlari, tiflopedagogik yondashuvlar va ta'lim jarayonida qollaniladigan metodlar yoritilgan. Brayl yozuvini o'zlashtirishda taktil sezgi, mayda motorika, fazoviy mōljol olish, barmoq sezgirligi va mustaqil o'qish kō'nikmalarining ahamiyati tahlil qilingan. Şuningdek, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish, maxsus didaktik vositalardan foydalanish va ta'lim samaradorligini baholash masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit sōzlar: ko'rişida nuqsoni bōlgan oquvçilar, Brayl yozuvi, tiflopedagogika, taktil sezgi, maxsus ta'lim, korreksion pedagogika, mustaqil o'qish.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические особенности обучения шрифту Брайля учащихся с нарушениями зрения. Анализируются роль тактильного восприятия, мелкой моторики, пространственной ориентировки и индивидуального подхода в процессе освоения рельефно-точечного письма. Особое внимание уделяется специальным дидактическим средствам, практическим упражнениям и оценке сформированности навыков чтения и письма по Брайлю.

Ключевые слова: учащиеся с нарушениями зрения, шрифт Брайля, тифлопедагогика, тактильное восприятие, специальное образование, обучение чтению.

Abstract: This article examines the pedagogical characteristics of teaching Braille to students with visual impairments. It discusses the importance of tactile perception, fine motor skills, spatial orientation, and individualized instruction in learning the Braille system. Particular attention is given to specialized teaching materials, practical exercises, and the assessment of Braille reading and writing skills.

Keywords: students with visual impairments, Braille, education for learners with visual impairments, tactile perception, special education, reading and writing.

Kiriş

Ta'lim olish har bir bolaning muhim huquqlaridan biri bo'lib, ko'rişida nuqsoni bōlgan oquvçilarning ham bilim olishi, mustaqil fikrlashi va jamiyat hayotida faol iştirōk etishi uchun zarur sharoitlarni yaratish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Bunday öquvçilar uchun ta'lim materiallarini moslashtirish, muqobil axborot vositalaridan foydalanish va individual ehtiyojlarni hisobga olish alohida ahamiyatga ega.

Brayl yozuvi ko'rishda nuqsoni bõlgan insonlarga yozma axborotni taktil sezgi orqali õqiş va yozish imkonini beradigan relyefli nuqtalar tizimidir. Ushbu tizim fransuz pedagogi Lui Brayl tomonidan ishlab chiqilgan bõlib, bugungi kunda ko'zi ojiz insonlarning savodxonligini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Brayl yozuvini õrgatish jarayoni oddiy harflarni yodlatish bilan cheklanmaydi. U barmoq sezgirligini rivojlantirish, nuqtalar joylashuvini farqlash, mayda motorikani takomillashtirish, satr bo'ylab harakatlanish va belgilarni ma'noli birliklarga birlashtirish kabi o'zaro bog'liq ko'nikmalarni shakllantirishni talab qiladi.

Maqolaning maqsadi ko'rishda nuqsoni bõlgan õquvçilarga Brayl yozuvini õrgatishning pedagogik xususiyatlarini tahlil qilish, samarali metodlarni yoritish va ta'lim jarayonini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

1. Brayl yozuvining pedagogik ahamiyati

Brayl tizimi har bir belgini oltita relyefli nuqtaning turli joylashuvlari orqali ifodalashga asoslangan. Nuqtalar odatda ikki ustun va uch qatorda joylashadi. Nuqtalarning turli kombinatsiyalari harflar, raqamlar va boshqa belgilarni ifodalashda qo'llanadi.

Brayl yozuvini bilish ko'zi ojiz õquvçilarga darsliklar, o'quv materiallari, yozma topshiriqlar va boshqa matnlar bilan mustaqil ishlash imkonini beradi. U faqat axborot olish vositasi emas, balki savodxonlik, imlo, tinish belgilari va matn tuzilishini anglashni rivojlantirish vositasi hamdir.

Brayl yozuvini o'rgatish quyidagi pedagogik vazifalarni bajarishga xizmat qiladi:

- harf va belgilarni taktil idrok etish ko'nikmasini shakllantirish;
- barmoqlarning sezgirligi va harakat muvofiqligini rivojlantirish;
- yozma axborotni mustaqil o'qish va yozishga o'rgatish;
- matn mazmunini tushunish va qayta bayon qilishni rivojlantirish;
- o'quvchining ta'lim jarayonidagi mustaqilligini oshirish.

Brayl yozuvini o'rgatishda o'quvchining yoshi, ko'rish imkoniyati, taktil tajribasi, mayda motorikasi va avvalgi savodxonlik ko'nikmalari hisobga olinishi kerak. Ko'rish qobiliyatining qisman saqlanganligi yoki to'liq yo'qligi ta'lim vositalarini tanlashga ta'sir qilishi mumkin.

2. Brayl yozuvini o'rgatishning psixologik va pedagogik xususiyatlari

2.1. Taktil idrokni rivojlantirish

Brayl yozuvini o'rganishda taktil idrok asosiy o'rin tutadi. O'quvchi relyefli nuqtalarni barmoqlari bilan sezadi, ularning joylashuvini farqlaydi va muayyan belgiga mosligini aniqlaydi.

Dastlab turli sirtlarni paypaslab farqlash, relyefli shakllarni topish, nuqtalar joylashuvini taqqoslash kabi mashqlar bajarilishi mumkin. Keyinchalik o'quvchi olti nuqtali katakdagi belgilarni aniqlashga o'tadi.

Mashqlar izchil tashkil etilishi va o'quvchiga belgilarni shoshilmasdan tekshirish uchun yetarli vaqt berilishi lozim. Maqsad tezlikni majburan oshirish emas, balki nuqtalarni to'g'ri farqlash va o'qish aniqligini shakllantirishdir.

2.2. Mayda motorikani shakllantirish

Barmoqlarning aniq va muvofiqlashgan harakatlari Brayl yozuvini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mashg'ulotlarda mayda motorikani rivojlantiruvchi faoliyatlardan foydalanish mumkin.

Masalan, relyefli shakllarni paypaslash, nuqtali kartochkalarni saralash, maxsus doskada belgilar hosil qilish va Brayl yozuv mashinkasida ishlash mashqlari o'quvchining qo'l harakatlarini muvofiqlashtirishiga yordam beradi.

Bunday mashqlar o'quvchining individual imkoniyatiga moslashtirilishi, ortiqcha zo'riqish yuzaga kelmasligi uchun qisqa va muntazam tashkil etilishi kerak.

2.3. Fazoviy mo'ljal olish

Brayl katagida nuqtalarning joylashuvini tushunish uchun o'quvchi chap va o'ng tomon, yuqori va quyi qator kabi fazoviy munosabatlarni farqlashi zarur.

Buning uchun pedagog dastlab katta hajmdagi ko'rgazmali katakdan foydalanishi mumkin. O'quvchi unda nuqtalarning joylashuvini qo'li bilan tekshiradi, so'ng kichikroq kataklarda mashq qiladi.

Fazoviy munosabatlarni tushuntirishda bir xil atamalardan izchil foydalanish, topshiriqlarni sodda shakldan murakkab shaklga qarab berish maqsadga muvofiq.

3. Brayl yozuvini o'rgatish metodlari

3.1. Ko'rgazmali-taktil metod

Ushbu metodda o'quvchi relyefli harflar, nuqtali kartochkalar, maxsus kataklar va boshqa taktil vositalar orqali belgilarni o'rganadi.

Pedagog biror belgini tanishtirgach, uning nuqtalar joylashuvini ko'rsatadi va o'quvchiga shu belgini mustaqil tekshirish imkonini beradi. Keyin o'quvchi o'rgangan belgini boshqa belgilar orasidan topadi.

Bu metod belgilarni farqlash va ularni eslab qolishni qo'llab-quvvatlaydi.

3.2. Bosqichma-bosqich o'rgatish metodi

Brayl yozuvini o'rgatish jarayonini quyidagi bosqichlarda tashkil etish mumkin:

1. Taktil sezgi va barmoq harakatlarini rivojlantirish.
2. Olti nuqtali katakning tuzilishini o'rgatish.
3. Nuqtalarning joylashuvini farqlash.
4. Harf va boshqa belgilarni tanish.
5. Harflarni bo'g'in va so'zlarga birlashtirish.
6. Sodda gaplar va qisqa matnlarni o'qish.

7. Mustaqil o'qish hamda yozish mashqlarini bajarish.

Bosqichlar qat'iy vaqt bilan chegaralanmasligi kerak. O'quvchining oldingi ko'nikmalarni qay darajada o'zlashtirgani keyingi bosqichga o'tishda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

3.3. Takrorlash va mustahkamlash metodi

Yangi belgilarni o'rganishda muntazam takrorlash muhimdir. Bunda bir xil mashqni ko'p marta bajarish bilan cheklanmasdan, belgilarni turli topshiriqlarda qo'llash tavsiya etiladi.

Masalan, o'quvchi birinchi mashqda belgini taniydi, ikkinchisida uni boshqa belgilar orasidan topadi, uchinchisida esa shu belgi ishtirokidagi so'zni o'qiydi.

Bu yondashuv o'rganilgan ko'nikmalarni turli vaziyatlarda qo'llashga yordam beradi.

3.4. Individual yondashuv

Har bir o'quvchining taktil sezgirligi, o'rganish sur'ati va yordamga bo'lgan ehtiyoji farq qilishi mumkin. Shu sababli pedagog topshiriqlarning murakkabligini, mashg'ulot davomiyligini va foydalaniladigan vositalarni individual ravishda tanlashi kerak.

Ayrim o'quvchilarga katta relyefli belgilar, boshqalarga esa standart Brayl materiallari qulay bo'lishi mumkin. Ta'lim vositalari o'quvchining funksional imkoniyatlari va mutaxassis tavsiyalari asosida tanlanadi.

4. Brayl yozuvini o'rgatishda amaliy mashqlar

Mashg'ulotlarni samarali tashkil etish uchun quyidagi amaliy topshiriqlardan foydalanish mumkin.

1-mashq. «Nuqtalarni top»

O'quvchiga olti nuqtali katak tasvirlangan katta relyefli taxta beriladi. Pedagog ma'lum nuqta yoki nuqtalar joylashuvini aytadi, o'quvchi ularni paypaslab topadi.

Maqsad: katak tuzilishini va nuqtalarning joylashuvini o'zlashtirish.

2-mashq. «Belgilarni farqla»

O'quvchiga bir-biriga o'xshash bir nechta Brayl belgisi beriladi. U ularni barmoqlari bilan tekshirib, farqli nuqtalarini aniqlaydi.

Maqsad: taktil farqlash va diqqatni rivojlantirish.

3-mashq. «Harfdan so'zga»

O'quvchi avval o'rgangan harflarini aniqlaydi, keyin ularni bo'g'in va sodda so'zlarni o'qishda qo'llaydi. Topshiriqlar bolaning o'zlashtirgan harflariga mos tanlanadi.

Maqsad: alohida belgilarni yaxlit yozma birliklarga birlashtirish.

4-mashq. «O'qi va tushuntir»

O'quvchi Brayl yozuvida berilgan qisqa gap yoki matnni o'qiydi. Keyin matn mazmuniga oid savollarga javob beradi yoki uni o'z so'zlari bilan bayon qiladi.

Maqsad: texnik o'qish bilan birga mazmunni tushunish ko'nikmasini rivojlantirish.

5-mashq. «Mustaqil yozuv»

O'quvchi maxsus Brayl yozuv mashinkasi yoki moslashtirilgan yozuv vositasida o'rgangan harf va so'zlarini yozadi. Keyin yozilgan materialni qayta o'qib, xatolarini pedagog bilan birgalikda aniqlaydi.

Maqsad: yozish va o'z ishini tekshirish ko'nikmalarini rivojlantirish.

5. Maxsus didaktik vositalardan foydalanish

Brayl yozuvini o'rgatishda o'quv materiallarini to'g'ri tanlash ta'lim samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Mashg'ulotlarda quyidagi vositalardan foydalanish mumkin:

- Brayl yozuvidagi darslik va o'quv qo'llanmalar;
- olti nuqtali kataklar va relyefli kartochkalar;
- Brayl yozuv doskasi va grifel;
- Brayl yozuv mashinkasi yoki moslashtirilgan elektron qurilmalar;
- taktil grafikalar va relyefli tasvirlar;
- audio materiallar va matnni ovozli o'qish dasturlari.

Audio vositalar yozma savodxonlikni to'ldirishi mumkin, biroq ular Brayl yozuvini o'rganishning o'rnini to'liq bosa olmaydi. O'quvchi yozma matnni mustaqil o'qish va yozish tajribasiga ham ega bo'lishi zarur.

Ta'lim vositalari bolaning yoshi, o'quv maqsadi, taktil imkoniyatlari va foydalanish qulayligi asosida tanlanadi.

6. O'qituvchining roli va ta'lim samaradorligini baholash

Brayl yozuvini o'rgatishda tiflopedagog o'quvchining individual imkoniyatlarini aniqlash, mashg'ulotlarni rejalashtirish va rivojlanish dinamikasini kuzatishda muhim rol o'ynaydi.

Pedagog o'quvchiga belgilarni o'zlashtirishda yordam berishi, topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirishi va mustaqil bajarish imkoniyatini yaratishi kerak. Zarur hollarda ota-onalar bilan hamkorlik qilinib, uy sharoitida bajariladigan mashqlar tavsiya etiladi.

Ta'lim natijalarini quyidagi mezonlar orqali baholash mumkin:

1. Nuqtalar joylashuvini to'g'ri farqlashi.
2. O'rganilgan belgilarni taniy olishi.
3. Harflarni bo'g'in va so'zlarga birlashtirishi.
4. Brayl yozuvidagi matnni aniqlik bilan o'qishi.
5. O'qilgan matn mazmunini tushunishi.
6. O'rgangan belgilaridan foydalanib mustaqil yozishi.
7. Topshiriqlarni bajarishda zarur bo'lgan yordam miqdori.

O'quvchining rivojlanishi faqat o'qish tezligi bilan baholanmasligi lozim. Aniqlik, matnni tushunish, mustaqillik va ko'nikmalarning barqarorligi ham hisobga olinadi.

Xulosa

Ko'rişida nuqsoni bõlgan õquvçilarga Brayl yozuvini õrgatış maxsus pedagogik bilim, izchil metodik yondashuv va individual ta'limni talab qiladigan jarayondir. Ushbu jarayonda taktil idrokni rivojlantirish, mayda motorika mashqlari, fazoviy mo'ljol olish, ko'rgazmali-taktil vositalar va bosqichma-bosqich o'rgatish muhim ahamiyatga ega.

Brayl yozuvini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun o'quvchiga muntazam mashq qilish, xatolarini tahlil etish va o'z bilimlarini amalda qo'llash imkoniyati berilishi zarur. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida o'qish va yozish ko'nikmalarini matn mazmunini tushunish hamda mustaqil fikrlash bilan birgalikda rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Demak, Brayl yozuvini o'rgatish nafaqat savodxonlikni shakllantirish, balki ko'zi ojiz o'quvchilarning mustaqilligi, ta'lim olish imkoniyatlari va jamiyat hayotidagi ishtirokini qo'llab-quvvatlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Braille, L. *Procédé pour écrire les paroles, la musique et le plain-chant au moyen de points*. Paris, 1829.
2. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All*. UNESCO, 2020.
3. World Health Organization. *World Report on Vision*. Geneva: WHO, 2019.
4. World Blind Union. *World Braille Usage*. International Council on English Braille va hamkor tashkilotlar tomonidan nashr etilgan Brayl tizimiga oid ma'lumotnoma.
5. Holbrook, M. C., & Koenig, A. J. (Eds.). *Foundations of Education, Volume II: Instructional Strategies for Teaching Children and Youths with Visual Impairments*. AFB Press.